

'Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günüümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü*

Seyithan Can

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam Anabilim Dalı
Assistant Professor, Siirt University Faculty of Theology, Department of Kalam
Siirt, Turkey

seyithanacan@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2336-4179

The Functional Aspect of Principle 'al-Amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar' on the Formation of Today's Religious Expression

Abstract

Religion is a collection of facts that shapes human life around a certain belief system. Like all the other religions, Islam aims to provide a lifestyle to guide its believers' life. This lifestyle covers the whole relationship of the believer between the non-believer and his environment. However, even though man interacts with the environment, his relationship with other humans has a priority both individually and socially. At this point, Islam introduced certain principles to determine the relationship of believers with the other. One of the most important of these principles is "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar (commanding right and forbidding wrong)".

Although the concept of "amr" (command) is accepted with the meaning of "requesting or ordering", the first meaning of the concept is action or event. Therefore, in order to fully express the concept of "amr", both meanings must be considered together. In this context, the concept of "amr" is to display behaviors for everything that is good, including what one says, invites and defends. The concept of "ma'rûf" (commonly known or acknowledged), which is mentioned in the principle, is everything that reason and shariah consider good in general terms. The concept of "nahy" (forbid) is used as the opposite of "amr". In this sense, the person's avoiding a bad action is to keep it away by using the means, equipment and facilities. The concept of "munkar" (mostly denied) is used as the opposite of "ma'rûf". Taken in this context, it means what the mind considers shameful and rejects it.

It is seen that these concepts are used in a sense close to their glossary meaning in The Qur'ân. Such that, the concept of "ma'rûf" has been expressed as the acceptance or rejection of many attitudes and behaviors by reason that humans exhibit, and it includes many socio-moral and humanitarian issues such as infaq (spending) and helping that concern society closely. Nothing has not been assigned for the concept of "munkar" in terms of its semantic context and it has been accepted as the

* Bu makale, 10-12 Ekim 2019 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu- Din, Dil, İletişim Sempozyumu'nda sunulan "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günüümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü" başlıklı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir./This article is the revised and expanded version of the presentation at the I. Annual International Symposium on Religion and Human: Religion, Language and Communication that was held in Eskişehir on 10-12 October, 2019, on the topic "The Functional Aspect of the Principle "al-Amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar' on the Construction of Today's Religious Expression.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi./This paper was checked for plagiarism

Geliş/Received: 08 Ocak/January 2020 | **Kabul/Accepted:** 02 Mart/March 2020 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2020

Atf/Cite as: Seyithan Can, 'Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günüümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü = The Functional Aspect of Principle 'al-Amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar' on the Formation of Today's Religious Expression", *Eskiyei* 40 (Mart/March 2020), 199-218. <https://doi.org/10.37697/eskiyei.672034>

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

opposite of "ma'rûf". Thus, all of the behaviors corrupting the society such as an oppression and injustice can be described as "munkar".

The fact that the principle is presented in The Qur'an in the form of an order has led to the idea that its implementation is obligatory (farḍ). While some of the scholars think this farḍ as the obligation of the self (farḍ al-'ayn), some of them emphasize it as the obligation of sufficiency (farḍ al-kifāyah). The difference between these two farḍ is that the first obligatory in farḍ al-'ayn is on all believers, whereas the second obligatory in farḍ al-kifāyah is on a certain group.

Although there is a unity among the sects in consideration of the principle as a farḍ, there have been different approaches in terms of its application. Because the socio-political chaos that emerged in the Islamic world in the first period brought with it a problem of legitimacy. Therefore, every sect has used the principle of "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar" in order to base the truth of its own opinion. In this respect, the principle has been used as a tool for many political and ideological purposes in the historical process.

It is understood that in the historical process, this principle gained different meanings in the context of political, ideological and denominational presuppositions. Khārījites have accepted the principle of "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar" as an indispensable duty of all Muslims, especially the Imam. Their method of applying the principle has been shaped on warfare, so the principle has created the legitimacy basis of violence for them. The "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar" principle is one of the five basic principles of Mu'tazila, one of the first theological schools. Despite the fact that Mu'tazila initially tackled this principle morally, the socio-political disorders that emerged in the Islamic society paved the way for the ideological and political use of the principle.

As a result of Khārījites' execution (isti'radh) mentality and inquisition movement (milhna) in Mu'tazila, Ahl al-Sunna scholars have adopted the view that the principle of "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar" is more of a heart condition than an operational situation in the form of a passive opposition. This principle, which has acquired important goals in terms of ensuring the unity and solidarity of the society, has lost its functionality in terms of its target in the Islamic society over time. In order for Islam to maintain its universality claim today, this principle should be handled with a structure that touches the life of today's humans. So especially the personal factors and individual differences should be considered. Since there are many factors for the occurrence of humans's behaviors. One of them is the psychological factors. In this regard, the psychological structure specific to humans's behaviors should be considered to observe and adjudicate on them. One of the important issues to be considered in the practice of principle is the mutual respect. The respect is to accept that the person is free in his or her ideas, feelings and actions. Another important factors for the functionality of this principle is that the person puts himself/herself into someone's shoes and considers the events through his/her eyes. In this point, an important method to be applied is "I-language". "I language" is to convey the feelings and views related to a subject without humiliating the opposite person and accusing him/her. Humans should behave uninhibitedly, be honest and truthful when applying the "al-amr bi-l-ma'rûf wa-l-nahy 'an al-munkar" principle. In particular, an important issue to be considered is that the individual does not act and looks as he/she is. The person should be credible, the content of the message should be clear, care should be taken not to carry different intentions and purposes. Moreover, the individual should be consistent in his/her statements and actions. Since the man is in tendency of believing to what he/she sees rather than what he/she hears. The concepts that these values are told should be practised according to The Qur'an's perceptive. Consequently, many issues should be taken into consideration in order for the principle to become functional in today's world, and discourses and actions should be developed to meet the needs and expectations of humans. A method should be developed in the context of the values that religion has foreseen especially for all societies and only these values should be explained and applied. The concepts in which these values are explained should also be practiced according to the understanding of The Qur'an.

Keywords

Kalām, Amr, Ma'rûf, Munkar, Functionality

'Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günüümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü

Öz

Din belli bir inanç sistemi etrafında insan hayatını şekillendiren olgular bütünüdür. Bütün dinler gibi İslam da inananlarına hayatlarını yönlendirecek bir yaşam tarzı oluşturma gayesi gütmektedir. Bu yaşam tarzı mü'minin hem mü'min ile hem de mü'min olmayanla ve çevresiyle ilişkisinin tamamını kapsamaktadır. Ancak insan her ne kadar çevreyle etkileşim içerisinde olsa da onun diğer insanlarla ilişkisi, hem bireysel hem de toplumsal açıdan öncelikli bir öneme sahiptir. İslam dini de bu noktada inananların ötekiyle ilişkisini belirlemek için belli prensipler ortaya koymuştur. Bu prensiplerin en önemlilerinden biri "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker"dir.

"Emir" kavramı her ne kadar "istemek veya emretmek" anlamıyla kabul görmüş olsa da kavramın birinci anlamı, iş veya olaydır. Dolayısıyla tam bir şekilde "emir" kavramını ifade etmek için her iki anlamın da bir arada düşünülmesi gereklidir. Bu bağlamda "emir" kavramı, kişinin söylediği, davet ettiği ve savunduğu iyi olan her şey için de davranışlar sergilemesidir. İlke de geçen "ma'rûf" kavramı, genel anlamı itibarıyla aklın ve şeriatın iyi bulunduğu her şeydir. "Nehiy" kavramı da "emr" in zıddı olarak kullanılmıştır. Bu anlamda kişinin kötü bir işten uzak durması, araç, gereç ve imkânlarını da kullanarak uzak tutmasıdır. "Münker" kavramı da anlam itibarıyla ma'rûfın zıddı kabul edilmektedir. Bu bağlamıyla ele alındığında, aklın çirkin görüp kabul etmediği şey anlamına gelmektedir.

Bu kavramların Kur'ân-ı Kerim'de lügat anlamlarına yakın bir manada kullanıldıkları görülmektedir. Öyle ki "ma'rûf" kavramı, insanların sergilemiş oldukları birçok tutumun, davranışın, akıl tarafından kabul edilmesi veya reddedilmemesi şeklinde ifade edilmiş, toplumu yakından ilgilendiren infak, yardımlaşma gibi sosyo-ahlâkî ve insani pek çok hususu içerisinde barındırmıştır. "Münker" kavramında anlamsal bağlamı noktasında bir tahsise gidilmemiş ve "ma'rûf" un zıddı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla zulüm ve adaletsizlik gibi toplumu ifşâ eden tüm davranışlar, "münker" olarak nitelenebilir.

İlkenin Kur'ân-ı Kerim'de emir şeklinde gelmesi, uygulanmasının farz olduğu düşüncesine yol açmıştır. Bazı âlimler bu farzın, farz-ı ayn olduğunu düşünürken diğerleri farz-ı kifâye şeklinde anlamışlardır. Bu iki farz arasındaki farklılık ise farz-ı ayn'da sorumluluğun mü'minlerin tamamına yönelik iken farz-ı kifâye de ise belli bir grubun sorumluluğuna verilmesidir.

İlkenin farziyeti noktasında mezhepler arasında bir ittifak söz konusu olsa da uygulanması noktasında farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Çünkü İslam âleminde ilk dönemde ortaya çıkan sosyo-politik kaos, beraberinde bir meşruiyet problemini de ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla her mezhep kendi düşüncesinin doğruluğunu nassa dayandırma adına "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesine dayanmıştır. Bu bakımdan ilke tarihsel süreçte birçok siyasi, ideolojik amaca istinaden araç olarak kullanılmıştır.

Tarihsel süreçte bu ilkenin siyasi, ideolojik ve mezhebi önkabuller bağlamında farklı anlamlar kazandığı da anlaşılır. Hâricîler, "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesini başta imam olmak üzere, tüm Müslümanların vazgeçilmez bir vazifesi olarak kabul etmişlerdir. Onların ilkeyi uygulama yöntemi, savaşma üzerinde şekillenmiş böylece ilke onlar açısından şiddetin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesi, ilk kelâm ekollerinden biri olan Mu'tezile'nin beş temel prensibinden biridir. İlk etapta Mu'tezile her ne kadar bu ilkeyi ahlâkî açıdan ele alsada İslâm toplumunda ortaya çıkan sosyo-siyasi karışıklıklar, ilkenin ideolojik ve siyasi yönüyle kullanılmasına zemin hazırlamıştır.

Hâricîler'in isti'râz zihniyeti ve Mu'tezile'nin mihne hareketinin bir sonucu olarak, Ehl-i sünnet âlimleri, "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" ilkesini, pasif bir muhalefet şeklinde eylemsel bir durum olmaktan çok kalbî bir durum olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanması açısından önemli amaçlar edinen bu ilke, zamanla İslam toplumunda hedeflenen gaye açısından işlevselliğini kaybetmiştir. Günüümüzde İslam'ın evren-

sellik iddiasını devam ettirebilmesi için bu prensibin günümüz insanının hayatına dokunan bir yapıyla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu hususta özellikle, kişiye özgü faktörler ve bireysel farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü insanların davranışlarının ortaya çıkmasında birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan biri de psikolojik faktörlerdir. Bu bakımdan insan davranışları ile ilgili gözlem yapıp ve hüküm verirken onların kendilerine has olan psikolojik yapılarının da göz önünde bulundurulması gerekir. İlkenin uygulanması noktasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de karşılıklı saygıdır. Saygı, kişinin düşünce, duygu ve eylemlerinde özgür olduğunun kabul edilmesidir. Kişinin kendini karşıdakinin yerine koyması ve olaylara onun gözüyle bakması ilkenin işlevselliği açısından önemli olan diğer bir yöndür. Bu noktada uygulanması gereken önemli bir yöntem; “Ben dili”dir. “Ben dili” de karşıdaki kişiyi küçük görmeden onu suçlamadan, bir konuya ilişkin duygu ve düşüncelerini iletmeştir.

Kişiler, “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker”i uygularken içlerinden geldiği gibi davranmalı, dürüst ve doğru olmaları gerekir. Özellikle bireyin rol yapmaması, olduğu gibi görünmesi dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Kişinin inandırıcı olması, mesajın içeriğinin net olması, farklı niyet ve maksatlar taşımamaya özen gösterilmelidir. Ayrıca bireyin söz-eylem tutarlılığına dikkat etmesi gerekir. Çünkü insan duyduklarından çok gördüklerine inanma eğilimindedir.

Netice itibarıyla ilkenin günümüz dünyasında işlevsellik kazanabilmesi için birçok husus göz önünde bulundurulmalı, insanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek nitelikte söylem ve eylemler geliştirilmelidir. Dinin özellikle bütün toplumlar için öngördüğü değerler bağlamında bir metot geliştirilmesi ve sadece bu değerler anlatılmalı ve uygulanmalıdır. Bu değerlerin anlatıldığı kavramların da Kur'an'ın anlayışına göre pratize edilmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Emr, Ma'rûf, Münker, İşlevsellik

Giriş

Bugün İslâm dünyası, ciddi bir fikri/zihni, ahlâkî kriz ve değer sorunu yaşamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de din dilinin ve dindarların eylemlerinin İslâm'ın ilke ve değerlerine aşırı derecede yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşmanın önüne geçmek ve Müslümanlar'ın ahlâkî değerlere uygun davranmalarına katkı sunmak için Kur'an-ı Kerim; “*Sizden hayra çağıran iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır*”¹ âyetiyle bizlere pratize edebileceğimiz bir yöntem sunmaktadır. Birey ve toplumla alakalı Kur'an hükümlerinin en önemlilerinden biri olan iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma anlayışının, Hz. Peygamber'in hadislerinde de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.² Hem Kur'an-ı Kerim hem de hadislerinde önemle üzerinde durulan bu konu, İslâm âlimleri tarafından toplumsal düzen için şart görülmüş ve “Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” şeklinde formüle edilmiştir. Âlimler, bu görevin toplumda uygulanması hususunda farziyetin olduğu noktasında ortak bir paydada buluşmuşlardır. İbn Hazm (öl. 456/1064), “Emir bi'l-ma'rûf nehiy an'il-münker” ilkesinin dinin, üzerine kurulduğu önemli vazifelerinden biri olması hasebiyle, ümmetin bu ilkenin gerekliliği konusunda ittifak ettiğini belirtir.³

¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Âl-i İmrân 3/104.

² “Ma'rûfu emretmeyen münkeri nehyetmeyen bizden değildir.” Bk. Tirmîzî, *Sünenü Tirmîzî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şirketi Matbaatu Mustafa, 1975), 4/322.

³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-mîle ve'l-ehvâ ve'n-nihâl*, Muhammed İbrahim Nasır-Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârul-Ceyl, 1996), 5/19.

Bu ilke itikadî, siyasî ve fikhî tüm mezhepler tarafından kabul edilmiştir. Ancak tarihsel süreçte her mezhep bu ilkeyi farklı yorumlamış ve uygulamıştır. İleri de ayrıntısıyla değineceğimiz gibi bazı dönemlerde siyasi yönetimler bu ilkeyi, halkı baskı altında tutmanın dini bir aracı olarak kullanmışlardır. Böylece toplumda ortaya çıkan sosyo-politik krizlerle bu ilke, gerek siyasi erk gerekse mezhep taassubu gibi faktörlerle kendi düşüncelerini başkasına dayatma/empoze etme ve muhalif her düşünceyi susturma aracına dönüştürülmüştür. İlkenin ötekileştirme, ayrıştırma, susturma, tehdit ve hatta ölüme kadar götüren bir yöntemle uygulanması, zamanla insanın zihninde bu işleviyle hatırlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, insanların bu ilkenin sorumluluğundan uzak durması, ilkenin belli bir kesime hasredilmesi ve anlamsal bağlamının sadece ibadetlermiş gibi telakki edilmesine neden olmuştur.

Günümüze baktığımızda açık bir şekilde görülmektedir ki Müslümanlar'ın yaşam tarzını belirleyen ve şekillendiren ilkeler, kavramlar, Kur'an'da mevcut olmalarına rağmen Müslümanlar'ın hayatını doğrudan etkileme imkânını yitirmiştir. Böylece dinin toplumsal açıdan önemli gördüğü ilkeler, dini eylem ve söylem noktasında işlevselliğini kaybetmiştir. Dolayısıyla İslâm toplumlarında evrensel ahlâk kurallarını tesis edecek bu prensip de inananların ilgi ve kabul dünyasında bir karşılık bulamamıştır.

İslâm dünyasının değerler alanına tekrar mobilize/seferber edilmesi için dini söylemin etkili bir iletişim yolu olan "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesinin sosyo-politik ve kültürel şartlar bağlamında yeniden ele alınması gerekmektedir. Dini, fikri ve kültürel etkileşimin çok yoğun olduğu küreselleşen ve sekülerleşen günümüz dünyasında, İslâm'ın evrensellik iddiasını ortaya koyabilmesi için ilkelerinin dünyada yaşayan yedi milyara yaklaşan insana göre ele alınması ehemmiyet arz etmektedir. Bu makale de özellikle bir mü'minin hem mü'minlerle hem de mü'min olmayanlarla ilişkisinin nasıl olması gerektiği, bu ilke çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Konuyla alakalı pek çok makale olsa da çalışmamızın ayırt edici yönü, ilkenin işlevselliği noktasında farklı bir yaklaşım sunmasıdır.

1. İlkenin Kavramsal Çerçevesi

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde üzerinde önemle durulan bu ilkenin işlevselliğinin nasıl sağlanması gerektiğini belirleyebilmek için ilk etapta kavramsal çerçevesinin ele alınması önem arz etmektedir.

1.1. Emir Kavramı

"Emir" kavramı, birinci anlamı itibariyle; iş, durum, olay demektir. Bu bağlamıyla fillerin hepsini içine alan genel bir lafız olarak kabul edilir.⁴ İkinci anlamı ise bir şeyin yapılmasını istemek veya emretmektir.⁵ "Emir" kavramının bu iki yönlü anlamsal bağlamına bakıldığı zaman, eylemin kendisinin de "emir" olduğu görülmektedir. Dolayısıyla "emir" kavramı sadece ikinci anlamıyla yani "emretmek" şeklinde ele alınmamalıdır. Bu iki anlamını "Emir bi'l-ma'rûf" çerçevesinde ele aldığımızda, "emir" kavramının, hem ma'rufu yapma hem de emretme anlamına gelebileceğini ve kazanması gereken genel anlamın bu

⁴ Râğîb el-İsfahânî *Mufredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî (Beyrut: Dâru's-Sâmiyye, 2009), 88.

⁵ Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıri (Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 176-177.

olması gerektiğini söyleyebiliriz. Yani insan, sadece emirler vermek, nasihatler etmek, telkinlerde bulunmak gayesi gütmemeli, aynı zamanda emirler verdiği bütün düşünceler için davranışlar sergilemelidir. Çünkü böyle yaptığı takdirde “emir” kavramını tam anlamıyla ifa etmiş sayılır.

1.2. Ma'rûf Kavramı

“İrfân” kökünden türetilen ma'rûf kelimesi, “bilinen, mâlûm olan nesne” anlamına gelmektedir.⁶ Ancak bu bilme, bir şeyin üzerinde düşünmek ve bir şeyi araştırmak yoluyla elde edilmesi şeklindedir.⁷ Arap dilinde “urf”, ma'rûf demektir. “Urf” ise, kişinin emrettiği veya davet ettiği her iyi iştir.⁸ Bu anlamda adaletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyi davranış sergilemek, cömert olmak, güzel konuşmak vb. iyi görülen güzel âdetlere hep ma'rûf denilmiştir.⁹ İstilahî anlamı itibarıyla ma'rûf; aklın araştırma ve tefekkür ile güzel olarak kabul ettiği her fiildir.¹⁰ Dolayısıyla ma'rûf, tabiatı gereği, insanların gördüklerinde reddetmedikleri bir iş olarak kabul edilebilir. Bu anlamda her ne kadar akıl ön plana çıkarılsa da bazı âlimler aklın yanında şeriatın da güzel bulduğu şeyleri, ma'rûf kavramı içerisine yerleştirir. Öyle ki Cürcânî (öl. 816/1413) ma'rûf kavramını, şeriatın iyi ve güzel dediği her şey diye anlar.¹¹ Bu noktada şeriat de İslâm nizamı ve Hz. Muhammed'e indirilen dine iman anlamlarında da ele alınmıştır.¹² Dolayısıyla bir işin ma'rûf olabilmesi, onun hiçbir şekilde şeriate aykırı olmamasını gerekli kılar. Ancak bu noktada bir eylemin şeriate uygunluğu akla uygun olamayabileceği çıkarımı da yapılmamalıdır. Özellikle günümüzde ma'rûf denildiğinde sadece şerî alanın kastedildiği gibi bir çıkarım yapılmaktadır. Böyle bir ayırım, İslâm açısından kabul edilebilir bir ayırım değildir. Çünkü İslâm, insan hayatını her yönüyle şekillendirmek iddiasında olan bir dindir. Dolayısıyla akıl alanı, şeriat alanı vb. ayırımların, “İslâm bir yaşam tarzı”dır şeklindeki anlayışına aykırılık teşkil edeceği gayet açıktır.

Kavramın hem lügat hem de istilahî anlamından da anlaşılacağı üzere ma'rûf, toplumsal alanda yaygınlık kazanan herhangi bir iş ve oluş değildir. Öyle ki bir işin toplum tarafından kabul görülmesi ve meşru sayılması onun maruf oluşunu ortaya koymaz.¹³ Bir eylemin ma'rûf olabilmesinin şartı, yukarıda da ifade edildiği gibi akla hem de şeriate uygun olmasıdır.

⁶ Mehmet Efendioğlu, “Ma'rûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 28/66.

⁷ İsfahânî, *Mufrâdetu elfâzi'l-Kur'ân*, 560.

⁸ Muhammed b. Cerîr et-Tâberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetu İbn-i Teymiyye, ts.), 7/105.

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul, ts.) 2/103.

¹⁰ İsfahânî, *Mufrâdetu elfâzi'l-Kur'ân*, 560; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 2/387.

¹¹ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985), 237.

¹² Tâberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 7/91; Hasan Elik- Muhammed Çokun, *Tevhid Mesajı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 194.

¹³ Ramazan Kıymaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i An'il-Münker Probleminin Kelam İlmi Açısından Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 17.

1.3. Nehiy Kavramı

Nehiy kelimesi, bir şeyin yapılmasını engellemek, yasaklamak, insanları ondan uzak tutmak anlamına gelir.¹⁴ Lügatlerde genellikle 'emr'in zıddı olarak tanımlanır.¹⁵ "Emr" in zıddı olarak kullanılması kişinin nehyettiği şeyden kendisinin de uzak durmasını gerektirir. Kavram özellikle "münker" kavramıyla kullanıldığında, "insanların kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmeye çalışmaları" şeklinde bir anlam kazanmaktadır.¹⁶ Vazgeçirme olayı da o kişinin, bu işi yapma kudretine sahip olmasıyla mümkün olup¹⁷ insanın imkânı dâhilinde olan her kötülüğe engel olması, kavramın anlam sahası içerisinde yer alır. Dolayısıyla engelleme ve vazgeçirme olayı sadece söz ile değil araç gereçlerle de olmalıdır. Bu araçlar, mal, makam, el, dil ve kalp de olabilmektedir.¹⁸ Zaten Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında nehiy kavramının hem söz hem de çeşitli araçlarla olmasının kastedildiği görülmektedir.

1.4. Münker Kavramı

Sözlükte "bilmemek; şiddetli ve korkulu olmak" anlamındaki "neker" (nekâre) kökünden türeyen "münker ve nekîr", "tanınmayan, şiddetli ve korkulu olan" anlamına gelmektedir.¹⁹ "Münker", anlam itibarıyla ma'rûf'u'n zıddı olarak kabul edilmektedir.²⁰ Bu anlamıyla ma'rûf, aklın iyi gördüğü şey olarak tanımlandığı için münker de aklın çirkin görüp kabul etmediği şey olarak kabul edilir.²¹ Sağlıklı akılların kötü gördüğü veya karar veremediği durumlarda münker, şeriatın kötü olduğuna hükmettiği her iştir.²² Şer'î tarafı da Allah'ın razı olmadığı söz veya fiil olarak kabul edilmiştir.²³ Bu bağlamıyla Allah'ı inkâr ile Peygamberi yalanlama, münker kavramı içerisinde dâhil edilmiştir.²⁴ Netice itibarıyla münker kavramında da ma'rûf kavramında olduğu gibi hem akli hem de şer'î tarafın olduğunu söyleyebiliriz.

2. Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında 'Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-Münker'

Ma'rûf kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların sergilemiş oldukları birçok tutumun, davranışın, akıl tarafından kabul edilmesi veya reddedilmemesi şeklinde ifade edilmektedir.²⁵ Bu kavramın içerisinde infak, yardımlaşma gibi toplumu ilgilendiren sosyo-ahlâkî ve

¹⁴ İsfahânî *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 826.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1707), 6/4564; Cürçânî, *Kitâbu't-Târifât*, 218.

¹⁶ Avni İlhan, el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1986), 91-92.

¹⁷ Ebû'l-Beka, *el-Külliyât*, 903.

¹⁸ İsfahânî *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 826-827.

¹⁹ Süleyman Toprak, "Münker Ve Nekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/14-15.

²⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4539.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/387.

²² İsfahânî, *Mufrâdetu elfâzi'l-Kur'ân*, 823

²³ Cürçânî, *Kitâbu't-Târifât*, 254; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4539.

²⁴ Tâberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân*, 7/91; Hasan Elik- Muhammed Çokun, *Tevhid Mesajı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 194.

²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Hatim Salih Dâmin (Bağdat: Mektebetu'r-Rüşd, 2011), 90-91.

insani pek çok husus yer almaktadır. Bazı ayetlerde, kötü ve müstehcen olmayan söz,²⁶ yetimlerin mallarını yeme noktasında dikkatli olmak,²⁷ tutum ve davranış olarak iyi olma²⁸ anlamında kullanıldığı gibi, bazı ayetlerde de insanın günlük hayatında karşılaşacağı durumlarla alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Mesela boşanmış kadınlar, boşanan çiftlerin çocuklarının bakım mükellefiyetleri, nikâh, kadınlara karşı iyi davranma, güzel sözle mukabele, ebeveyn hürmet, katilin vermesi gereken kan bedeli, yetimlerin vâsileri ve vârisler ile ilgili konularda kullanılmıştır.²⁹ Bu kullanımı itibariyle söz, iş veya davranışın sıfatı olmaktadır.³⁰ Bu kullanımının yanında Seyyid Kutub (1906-1966) ilkeyi, kişinin başkasına sağlam inanç, düşünce, düzen, ahlâk, anlayış ve bilgi telkin etmesi şeklinde olduğunu belirtir.³¹

Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde geçen ma'rûf kavramından tevhid anlamının da kastedildiğini görmekteyiz. "O tövbe-kârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rûkûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenerler; müjdele o müminleri!"³² âyetinde ma'rûf, ibadetlerini tevhit esasına göre yerine getirmek ve insanlara tevhit inancını tebliğ etmek şeklinde anlaşılmıştır.³³ Yine ilkenin vurgulanmış olduğu "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz..." (Âl-i İmrân 3/110) âyetinde Mukâtil b. Süleymân, ma'rûf, kavramının iman, münkerin de zulüm olduğunu belirtir.³⁴

Kur'ân-ı Kerim'de münker kavramının, anlamsal bağlama uygun bir şekilde ma'rûfu'n zıddı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.³⁵ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de kavramın geçtiği ayetlerde özellikle hangi davranışların münker olduğu noktasında bir tahsise gidilmemiştir. Ma'rûfün zıddı olarak kabul edildiği için her türlü kötülük, zulüm, adaletsizlik, vb. toplumu ifsâd eden her davranış, münker olarak kabul edilebilir.

Âlimler, "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır" (Âl-i İmrân 3/104), "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz..." (Âl-i İmrân 3/110) ayetlerinden yola çıkarak, Müslümanlar'ın ilk dini farizalarının ma'rûfu emr ve münkeri nehiy olduğunu belirtmişlerdir.³⁶ Bazı âlimler bu farzın, farz-ı ayn olduğunu düşünürken bazıları da farz-ı kifâye şeklinde

²⁶ Muhammed 47/21.

²⁷ en-Nisa 4/6.

²⁸ en-Nisa 4/8.

²⁹ İlhan, "el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker", 91-92.

³⁰ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, çev. Ali Turgut (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003), 191.

³¹ Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Kâhire: Dârü'ş-Şuruk, 2003), 1/447.

³² et-Tevbe 9/112.

³³ Elik-Çokun, *Tevhid Mesajı*, 198.

³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beirut: Müessesetu't-Târîhu'l-Arabîyyi, 2002), 295.

³⁵ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, 192-193.

³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1996), 741; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Adnan Bülent Baloğlu-Murat Memiş (Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014), 26; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/407.

olduğunu vurgulamışlardır.³⁷ Farz-ı kifâye şeklinde kabul edenler, bu emrin, belirli bir grubu vazifelendirmek suretiyle yerine getirileceğini belirtirken, bazı âlimler de bu tahsissin kadınlar, hastalar ve acizler gibi bir kısım insanın bu işe güç getiremeyeceği durumlar için olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸ Zemaşerî (öl. 538/1144), ayette geçen “min” edatını “tebyin” anlamında ele alarak, ayette belirtilen sorumluluğun ümmetin tamamını kapsadığını vurgularken³⁹ Seyyid Kutub, iyiliklerin emredilmesi ve kötülüklerin engellenmesi için bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.⁴⁰ Bu bağlamla ele alındığında âlimler, ilkenin sorumluluğu noktasında farklı yaklaşım sergileseler de Âl-i İmrân 104 âyetine dayanarak, hayra çağıran ve iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluğun olmasını zorunlu görmüşlerdir.

Yapılan yorumlardan yola çıktığımızda kanaatimizce Kur’ân’ın üzerinde durduğu önemli bir görevi, sadece belli bir topluluğun omuzuna yüklenmemesi daha uygundur. Çünkü her ne kadar farz noktasında bazı âlimler tahsis yapma gereği hissetmişlerse de sorumluluk açısından toplumun her bir ferдинin alması gereken bir görevdir. Zira bu ilke toplumun bozgunculuktan korunması için önemli bir fonksiyondur.⁴¹ Çünkü münker, sosyolojik boyutu itibarıyla toplumun her kesiminde ve her bireyinde ortaya çıkma potansiyeline sahiptir. Şayet bunu engellemek belli bir kesime hasr edilirse, o zaman ilkeyi uygulayan kesimin toplumun her tarafına ulaşma gibi bir imkânın olmayacağı gayet açıktır. Mesela sadece iki kişinin bulunduğu bir ortamda bunlardan biri münker yaptığında diğeri de bunun engelleme noktasında imkânlarını kullanmasının vâcib olduğunu bilmesi gerekir. Öyle ki Kur’ân-ı Kerîm’de “Öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (topluma sirâyet eder ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah’ın azabı şiddetlidir.” (el-Enfâl 8/25) âyeti, münker’in sadece inananlar için değil aynı zamanda Allah’a inananlar için de açık bir tehlike olduğu vurgulanmaktadır. Bu bakımdan Kur’ân, iyiliği emretme ve kötülükten men etme hususunda toplumdaki herkesi sorumlu görmüş, bu sorumluluğu yerine getirmeyen toplumların Allah’ın koyduğu toplumsal yasaları ihlal edecekleri ve yok olacakları uyarısında bulunmuştur.⁴²

“Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar....” (Tevbe 9/71),⁴³ âyetine bakıldığında bu emrin sadece dini yaymak veya anlatmak anlamına gelmediğini ve sadece gayrimüslim olanlara yönelik olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bundan dolayı “Emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker”, mü’min’in hem kâfir hem de mü’min ile ilişkisini doğrudan kapsamaktadır. Dolayısıyla kadın ve erkek bütün müminler, insanlara tevhide tebliğ etmek, hiçbir şirk ve nifak unsuru

³⁷ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru'l-Kâmi'l, 1998), 1/280.

³⁸ İlhan, “el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker”, 94.

³⁹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed (Riyad: Mektebetu'l- Abikân 1998), 1/604.

⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'ş-Şuruk, 2003), 1/444.

⁴¹ Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'ş-Şuruk, 2003), 1/447.

⁴² Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 89; İlhan, “el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker”, 99.

⁴³ Konu ile ilgili faydalanılabilecek diğer ayetler ise şunlardır: el-Bakara 2/195, 216, Âl-i İmrân 3/ 113-114, 180 et-Tevbe 9/ 112, en-Nahl 16/128, el-Kehf 18/30, el-Ankebût 29/69, es-Sâffât 37/78-80, Yunus 10/11, 28.

karıştırmaksızın sadece Allah'a kulluk etmek, bütün ibadetleri tevhit ve samimiyet üzere yaparak, bu emri yerine getirmiş olacaklardır.⁴⁴ Sonuç olarak baktığımızda Kur'ân-ı Kerîm açısından bu ilke, toplumda yaşayan her insanın yüklenmesi gereken bir sorumluluk olup sadece va'z ve öğütten ibaret bir anlam sahasına sıkıştırılmamalıdır.

3. 'Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Tarihsel Süreçte Kazandığı Anlamsal Bağlamlar

Toplumsal düzeninin sağlanması, toplumdaki bireylerin hepsinin yüklenmesi gereken bir sorumluluk olduğu için "Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" ilkesi, İslâm toplumunun oluşmaya başladığı andan itibaren ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Ancak günümüzde ilkenin ilk zamanlardaki dinamizmini kaybettiğini söyleyebiliriz. Bu dinamizmin kaybolmasının en temel nedenlerinden biri hayatımıza yön vermesi gereken kavramların, Kur'ân'a göre değil de tarihsel süreçte olagelen siyasi, ideolojik veya mezhebi şablonlar bağlamında ele alınmalarıdır. Çünkü tarihsel süreçte ortaya çıkan birçok sosyo-siyasi olay, teolojik bağlam ifade eden kavramların farklı anlamlar kazanmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal olaylarda ortaya çıkan krizler, ahlâki, ameli ve siyasi yönü olan bu ilkenin tarihsel süreçte birçok mezhebin ve siyasî idarenin meşruiyet dayanağı olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁶ Bu bağlamda her mezhep ve iktidar, bu prensibi yorumlamada, uygulamada farklı metotlar sergilemiştir. Dolayısıyla ilkenin günümüz dünyasında işlevsellik noktasında tamamlayıcı olabilmesi için tarihsel süreçte belli başlı ekoller tarafından hangi alanlarda dayanak noktası olarak kullanıldığını ortaya koymak önem arz etmektedir.

3. 1. Şiddetin Dini Dayanak Noktası Olarak Kullanılması

Hâricîler, haksızlık, zulüm ve adaletsizliğe karşı şiddet yöntemiyle karşı duruşlarını, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetlerle temellendirmişlerdir. Onlara göre iyiliği emr edip kötülükten uzaklaştırma ilkesi, Allah'ın insanlardan almış olduğu ahiddir ve onlar bu ahdi yerine getirmekle yükümlüdürler.⁴⁷ Bu bakımdan onlar, "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesini başta imam olmak üzere, her Müslüman'ın vazgeçilmez bir vazifesi olarak kabul etmişlerdir. Ancak Hâricîler'in ilkeyi uygulama yöntemi, savaşıma üzerinde şekillenmiştir.⁴⁸ İsti'râz" adı verilen bu öldürme yöntemiyle alakalı Mâlâtî, şu bilgileri aktarmaktadır: Hâricîler, kılıçları ile çarşı pazara saldırarak, masum olan insanların toplandığı yerlerde "la hükme ille illallah" diyerek önlerine kim geldiye öldürmüşlerdir.⁴⁹ Hatta Basra Hâricîleri, Nehrevân'a giderken Abdullah b. Habbâb b. Eret'le karşılaşlar. Hz. Ebû Bekir,

⁴⁴ Elik-Çokun, *Tevhid Mesajı*, 498.

⁴⁵ Marshall G. S. Hudgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev. İzzet Akyol (İstanbul: Yenişafak Yayınları, 1995), 1/277.

⁴⁶ Ali Samî en-Neşşâr, *Neşetu'l-fikri'l-felsefi'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1977), 1/440.

⁴⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Ali Şeyri (Beirut: Dâru'l-Avâ', 1990), 1/161.

⁴⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 119; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/175-178; Ethem Ruhi Fığlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 172), 79.

⁴⁹ Abdurrahmân el-Mâlâtî, *et-Tenbih ve'r-reddu ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*, thk. Muhammed Zeynep (Kahire: Mektebetu Medbuli, 1992), 38.

Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki görüşlerini sorduktan sonra onların hepsi için olumlu görüş beyan edince kendisini boğazlayıp hamile eşinin karnını deşerek onları öldürmüşlerdir.⁵⁰ Böylece onlar, kendileri gibi düşünmeyenleri kâfir ilan ederek onları öldürmekle, iyiliği emr edip kötülükten uzaklaştırmış! ve Allah'ın insanlardan almış olduğu ahdi yerine getirmişlerdir.⁵¹

Bu düşünceleriyle Hâriciler, Hz. Ali ve bütün yönetimlere karşı ayaklanmaların meşruiyetini de sağlamışlardır.⁵² İslâm tarihinde ilk defa dini-siyasi bir fırka, Müslümanlar'ın birlik ve beraberlikleri için ehemmiyet arz eden Kur'ânî ilkeyi, kendi sloganlarından biri olarak kullanmıştır.⁵³ Hâricilerin bu yaklaşımı aynı zamanda "Emir bi'l-ma'rûf nehîy ani'l-münker" ilkesinin ilk şekillenmesinin de zeminini hazırlamıştır. Böylece Kur'ân'ı Kerîm'de de üzerinde önemle durulan bir ilkenin, daha sonraki süreçte uygulanması noktasında ikinci planda kalmasına sebebiyet verdiği söylenebilir.

3. 2. Siyasi ve İdeolojik Söylemin Dayanak Noktası Olarak Kullanılması

"Emir bi'l-ma'rûf nehîy ani'l-münker" ilkesi, ilk kelâm ekollerinden biri olan Mu'tezile'nin beş temel prensibinden bir tanesidir. Ancak İslâm toplumunda ortaya çıkan sosyo-siyasi karışıklıklar, ilkenin ahlâkî yönünden çok ideolojik ve siyasi yönüyle kullanılmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁴ Öyle ki ilk etapta ahlâk içerikli olarak kullanılan bu ilkeye Mu'tezile, siyasi bir içerik de kazandırmıştır.

Mu'tezile, toplumsal yaşamın sağlam temellere dayandırılması ve devamlılığı için emir bi'l-ma'rûf'u zorunlu görmüştür. Onlara göre ilke öncelikle yumuşak bir dil veya üslupla yerine getirilmelidir. Şayet bu yöntem fayda sağlamazsa o zaman sert davranılması, gerekirse silah kullanılması gerekir.⁵⁵ İlkenin uygulanmasının da imamların otoritesi ile gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶ Böylelikle, Mu'tezile, "emir bi'l-marûf nehîy ani'l-münker" ilkesini imametle ilişkilendirerek siyasi bir bağlam yüklemişlerdir.⁵⁷ Mu'tezile ilkeyi, muhalif olduğu dönemlerde iktidarın zulmüne karşı başkaldırmanın aracı olarak kullanırken, iktidar olduğu dönemde, siyasi ve ideolojik amaçlarla toplumu düzenlemek, denetlemek, toplumda kontrol mekanizması oluşturmak ve kendi görüşlerini zorla kabul ettirme gibi eylemler için bir meşruiyet zemini olarak ele almıştır.⁵⁸ Hatta İslâm düşünce

⁵⁰ Adnan Demircan, *Hâricîlik Mezhebi'nin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 55.

⁵¹ Seyithan Can, "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)", *İslâm ve Yorum III*, ed. Emine Güzel-Serkan Demir (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019), 2/482.

⁵² Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 181; İlhan, "el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker", 114.

⁵³ İlhan, "el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker", 107.

⁵⁴ Aydın, Osman, *İslâm Düşüncesinde Akileşme Süreci*, (Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001), 67

⁵⁵ Kâdî, Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl*, (Kahire: Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Amme, ts.), 20:2/74.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1996), 749.

⁵⁷ Mehmet Şaşa, "Mu'tezile'de "Emr-i Bi'l-Ma'rûf Nehy-i Ani'l-Münker" İlkesi ve Siyasî Otorite," *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* (2018), 95-96.

⁵⁸ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 181-182.

tarihinde siyasi baskı neticesinde ortaya çıkan ve “mihne” olarak bilinen soruşturmalar ve işkenceler bu ilkeye dayandırılmıştır.⁵⁹ Çünkü “mihne” uygulaması siyasal ve toplumsal ikbalin teminat altına alınması için başlatılmıştır.⁶⁰ Sonuç olarak baktığımızda Mu'tezile, “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker” ilkesini, siyasi ve ideolojik mücadelenin dayanağı olarak kullanmıştır denilebilir.

3. 3. Pasif Muhalefetin Karşılığı Olması

Hâricîler'in isti'râz zihniyeti ve Mu'tezile'nin mihne hareketinin bir sonucu olarak, Ehl-i sünnet âlimleri, “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker” ilkesini pasif bir muhalefet şeklinde kalple uygulamanın daha doğru olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlar her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetlere karşılık “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker”in bireysel ve toplumsal sorumluluk açısından farziyeti noktasında ittifak içerisinde olsalar da ilkenin uygulanmasının, eylemsel bir durum olmaktan çok kalbî bir durum olduğunu söylemişlerdir. Mesela Hasan el-Basrî, kargaşaya sebebiyet vereceği endişesiyle Haccâc'a isyan edilmesini doğru bulmamıştır.⁶¹ Böylece o, “emri bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker”i daha çok ahlâkî bir prensip olarak kabul etmiştir. Ancak o, her ne kadar ayaklanma gibi silahlı mücadeleye karşı çıksa da halife ve diğer yöneticilerin haksız uygulamalarını ağır bir dille eleştirmekten de geri durmamıştır. Buna yakın bir anlayışın da Ebû Hanîfe'de olduğunu görüyoruz. O, “emri bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” ilkesine dayanarak, İslâm ümmetin birlik ve beraberliğini sağlayan devlet yönetimine karşı ayaklanmaya girişen ve böylece ümmetin birlik ve beraberliğini bozma noktasında tehlikeye sokanların, ıslahtan çok ifsat ettiklerini belirtmiş ve bu yöntemi uygulayan Hâricîleri şiddetle eleştirmiştir.⁶²

Genel olarak Ehl-i sünnet âlimleri, zulüm, adaletsizlik ve kötülük karşısında kuvvet kullanmanın, toplumsal fesadı arttıracığı endişesinden hareketle, doğru olmadığını savunmuş ve silahlı mücadeleyi ilkenin bağlamından çıkarmışlardır. Bu bakımdan Ehl-i sünnet'in ilk temsilcileri, kötülük karşısında pasif bir muhalefet şeklinde sadece kalple tavır almayı kabul etmiş ve gücün yitirildiği durumda, ilkenin dil ile uygulanmasının daha uygun olacağını düşünmüşlerdir.⁶³ Hatta Hz. Peygamber'in “Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin, şayet buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin, şayet buna da gücü yetmezse, onu kalbiyle değiştirsin, ancak bu imanın en zayıfıdır”⁶⁴ hadisini

⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi için Bkz. M. Mahfuz Söylemez (ed.) *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012); Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Uğur Erman, “Molla Gürânî'nin Sünnî İtikadının Hadis Yorumuna Yansıması” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2018).

⁶⁰ Söylemez (ed.), *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, 48.

⁶¹ W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, (Ankara: Sarkaç Yayınları, 1981), 96-97; Mustafa Çağrırcı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 11/138-141; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/305-307.

⁶² Sayın Dalkıran, “Hâricîler'in “El-Emru Bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu Ani'l-Münker” Anlayışı” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (2004), 203.

⁶³ İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/171

⁶⁴ Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulkabî, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.), 1/69.

de bu düşünceleri için delil olarak kabul etmişlerdir. Bu bağlamda onlar, hadiste kötü-lüğü düzeltme yolunda bir araç olarak kabul edilen “dil” ve “kalp” araçlarını benimsemişlerdir.⁶⁵

4. Dini Bir İletişim Yöntemi Olarak 'Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-Münker'

İletişim kavramı, Latince communis kavramından gelen bir kelimedir.⁶⁶ Farklı disiplinlerde kullanılan bir kavram olan iletişim ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda iletişim kişiler arası olması bakımından; “Düşüncenin karşılıklı olarak değiş tokuşu”, “Dünyayı anlamlı kılan ve bu anlamı başkalarıyla paylaştığımız insani süreç”, “İki kişiyi ilişki içine sokan psiko-sosyal bir süreç”, “Bilginin, duygunun, düşüncenin yaşıntının paylaşımı” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁷

Yukarıdaki tanımlarda vurgulanan noktalar dikkate alındığında iletişimin en az iki insan arasında meydana gelen psiko-sosyal bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸ Öyle ki insanın psikolojik, biyolojik ve sosyo-kültürel boyutu göz önünde bulundurulduğunda çok yönlü toplumsal bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ Onun benliğini geliştirmesi için bu üç yönünün ihtiyaçlarını gidermesi elzemdir. Bunların giderilmesi de onun diğer insanlarla, duygu düşünce ve yaşantılarını paylaşmasıyla gerçekleşir ki bu anlamıyla iletişim, insan hayatının en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır.⁷⁰

İletişim için yapılan tanımlarla, din için yapılan tanımlara bakıldığında dinin tanımının hemen hemen iletişimin bütün tanımlarını kapsadığını ve aralarında pek bir farklılığın olmadığını söyleyebiliriz. Öyle ki din her ne kadar bazı yönleriyle teorik yönler bulursa da insanın hayatında pratize edilmeyi bekleyen pek çok tutum, davranış ve yaşantıları da içerdiği bir gerçektir. Zaten teorik kurallar ve buna bağlı değerler hayatta karşılık bulmazlarsa bunların din olarak kabul edilmesi sosyolojik olarak imkânsızdır.⁷¹ Dolayısıyla eğer bir yerde insanın insanla ilişkisi söz konusu ise orada hem iletişim hem de din vardır denilebilir. İşte “emir bi'l- ma'rûf nehy ani'l-münker” de dini iletişimin birey ve toplum açısından nasıl olması gerektiğini belirleyen en temel ilke ve yöntemdir.

5. İlkenin İşlevselliğinin Sağlanması İçin Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Dini iletişimin doğru olarak gerçekleştirilmesi, insani ilişkilerin düzgün kurulmasına büyük ölçüde bağlıdır. Çünkü beşerî münasebetin normalin dışında veya olağanüstü bir hal aldığı durumlarda dini iletişim de ya hiç kurulmayacak ya da yanlış bir zeminde gerçekleşecektir. Böyle bir durumda yapılan her türlü eylem olumsuzlukla sonuçlanacaktır.⁷² Öyle ki tarihsel süreçte “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” ilkesinin uygulanması ile

⁶⁵ Cihad Tunç, “İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1987), 5.

⁶⁶ Âlim Kaya (ed.), *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), 3.

⁶⁷ Kaya, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 4-5.

⁶⁸ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 29.

⁶⁹ İsmet Altıkardeş, *Din ve Sosyal Bütünleşme* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 21.

⁷⁰ Âlim Kaya, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 5.

⁷¹ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 11.

⁷² Karaman, “Ma'rûf'u Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme”, 22.

ortaya çıkan olumsuz sonuçlar, ilkenin kim tarafından ne zaman ve nasıl uygulanacağı sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Şimdi de ilkenin işlevsel olması için dikkat edilmesi gereken psiko-sosyal ve kültürel faktörlere geçebiliriz.

5.1. Kişiy e Özgü Faktörleri ve Bireysel Farklılıkları Göz Ötünde Bulundurmak

İnsanların davranışlarının ortaya çıkmasında birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan biri de psikolojik faktörlerdir. Bu bakımdan insan davranışları ile ilgili gözlem yapıp ve hüküm verirken onların kendilerine has olan psikolojik yapılarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü insanın eylemleri, içsel bir neden veya psikolojik bir temele dayanır.⁷³ Her insan da eylemlerini bu doğrultuda meydana getirir. İnsanların davranışlarının birbirinden farklı olması, dayandıkları bu temellerin farklı olmasından kaynaklanır.⁷⁴ Bu durum da insanların kendilerine özgü özellikleriyle diğer insanlardan farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan iletişimde bulunan kişilerin geçmiş yaşantıları, kişilik özellikleri, cinsiyetleri, bilişsel yapıları, algılama biçimleri, duyguları değerleri ve farklı birçok özelliği iletişim sürecini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Kişiy e iletilen mesaj yaşantı ve tutumuyla uyumlu değilse herhangi bir etki yaratmayacaktır. Hatta onun için bir iç çatışmaya bile sebebiyet verebilecektir. Dolayısıyla mesaj, onun ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek nitelikte olmalıdır. Bu bakımdan kişinin hem kendisi açısından hem de iletişime geçtiği kişi açısından dikkat etmesi gereken hususlar şunlardır.

5.1.1. Kişilere Saygı Duymak

"Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" yapılırken, dini içerikli hiçbir söylem menfi bir eyleme dönüşmemelidir. Çünkü kişilerarası ilişkilerde dikkat edilecek en önemli husus karşılıklı saygıdır. Saygı, dini, dili, ırkı, sosyal statüsü, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyi ne olursa olsun, kişinin düşünce, duygu ve eylemlerinde özgür olduğunun kabul edilmesidir. Yani saygı insanlara, sadece insan oldukları için değer vermek ve onları yüceltmektir. Dolayısıyla insanla ilişkimizde dava, ideolojik ve siyasi nitelikli ifadelerden uzak durulmalıdır. Hiçbir düşünce ve dava insan ve insani değerler kavramının önüne geçmemelidir. İlke din olgusunun insan-insan ilişkisinin (saygı, muhabbet ve merhamet gibi çoğulcu yapıyla vb.) her türlü bağlamı çerçevesinde ele alınmalıdır. Öyle ki karşındakıyla olumlu ilişki kurabilmenin yolu da budur.⁷⁵

Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de insanın özel hayatıdır. Hiç kimsenin, herhangi bir insan için gizlilik ifade eden bir eylemi araştırması kabul edilebilir değildir.⁷⁶ Çünkü münker alenen yapıldığı ve başkasını etkilediği anda müdahale boyutuna ulaşır. Aksi takdirde insanın gizli hayatını ifşa etmek, maruftan çok münker yapma olayına girer. Dolayısıyla emredilen şeyin kati bir şekilde iyi, yasaklanan şeyin de kati olarak kötü olduğunun bilinmesi şart olmalıdır.⁷⁷

⁷³ Doğan Cüceloğlu, *İletişim Donanımları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, ts.), 66-67.

⁷⁴ Ökkaş Üzümcü-Ahmet Abay, "Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehiy-i ani'l-Münker", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/31(2018), 23.

⁷⁵ Serdar Erkan vd. (ed.), *Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 3.

⁷⁶ Ahmet Özel, *Yönetici Peygamber Hz. Muhammed* (İstanbul: Küre Yayınları 2017), 85; Karaman, "Ma'rûf'u Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme", 18.

⁷⁷ Selim Özarslan, "İyiliği Emretmek ve Kötülüğten Sakındırmak", *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 84.

5.1.2. Empatiyle Yaklaşabilmek

Empati bir insanın, karşısındaki kişinin duygularını, düşüncelerini algılama ve anlama yeteneğidir. Kendini karşındakinin yerine koyarak olaylara onun gözüyle bakmak, iletişim süreci açısından önemlidir. Özellikle ilk etapta karşındaki insanın davranışlarını değerlendirmekten kaçınmak gerekir. Çünkü eylemler doğru, yanlış, iyi, kötü diye değerlendirilirse karşındaki kişinin doğru bir şekilde tanınması mümkün değildir.⁷⁸ Bu bağlamda iyilik yapma veya kötülükten sakındırma eylemi, manasız, kullanışsız malumatlar içermemeli ve mutlaka bireyin hayatına dokunmalıdır.⁷⁹ Mesela aç olan birine “emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker” onu teselli etmek veya sözle yardımcı olmak değil, doyurmak olmalıdır.

5.1.3. “Ben Dilini” Kullanmak

Ben dili, karşındaki kişiyi küçük görmeden onu suçlamadan, bir konuya ilişkin duygu ve düşüncelerini iletme. Ben dilinde kişi kendisini değil karşındakini merkeze almalı ve duygusal iletişime geçmelidir. Çünkü duygusal iletişim, zihinsel iletişime göre daha etkili olup bu iletişimle elde edilen kazanımlar daha kalıcı ve güçlü olur.⁸⁰ Dolayısıyla “emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker” yapılırken birey duygusal kanalı kullanılmalı ve kendi duygularını açmalıdır. Bu şekilde hareket ettiği takdirde karşı tarafın kendisi ile ilgili farkındalık düzeyini arttırabilir.

5.1.4. Saydam Olmak

Saydamlık, kişinin içinden geldiği gibi davranması, dürüst ve doğru olması demektir. Özellikle bireyin rol yapmaması, olduğu gibi görünmesi dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. İnsanların sosyal maskeleri takarak, iletişim kurmalarının önemli bir nedeni, başkaları tarafından kabul edilme ve red edilmeme isteğidir.⁸¹ Ancak bu maskeler zamanla insanın anlaşılması noktasında hayal kırıklıklarına sebep olabilirler. Dolayısıyla insanlarla iletişimde bulunurken geçici olan sıfatlardan çok insan kişilik ve karakteri üzerinde inşa ettiği değerlerle hareket etmelidir.

5.1.5. Somut Konuşmak

İletişimin inandırıcı olması, mesajın içeriği net olmalı, farklı niyet ve maksatlar taşımasına özen gösterilmelidir. Özellikle “emri bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker”de herhangi bir karşılık beklenmemelidir. İlke uygulanırken, kişisel yorumlardan uzak durulmalı ve ilmi gerçeklerle objektif bir tutum sergilenmelidir.⁸² Deliller anlamaya dayalı olmalıdır. Duygusal yönle zenginleştirilmelidir. Bu anlamda sevgi, bağlılık güven, ümit endişe vb. tutumlar geliştirilmelidir. “Emir bi'l-ma'ruf,” edimsel mesajlar içermeli ve yaşantıları değiştirmeye, yönlendirmeye yönelik olmalıdır.

⁷⁸ Şahin, “Grupla İletişim Becerileri Eğitimin Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerileri Düzeylerine Etkisi”, 3-4.

⁷⁹ Ramazan Diler, “Emir bi'l-Ma'ruf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 988.

⁸⁰ Erkan vd., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları*, 9-10.

⁸¹ Erkan vd., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları*, 12.

⁸² Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 167.

5.1.6. Söylem ve Eylemde Uyumlu Olmak

"Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" yapılırken günümüzde en çok eksikliğini hissettiğimiz temel yöntem, söylem-eylem birlikteliğidir. Herkesin doğruyu tavsiye etmesine rağmen toplumsal alandaki ahlâkî zayıflama, söylemlerimiz ile davranışlarımız arasında bir tutarsızlığın olduğunun göstergesidir. Öyle ki davranışlarımız, insanları yanlış duygu ve düşüncelere sevk edebilmektedir. Hatta yaptığımız eylemler din adına ise zaten bu noktada bireyin dini tutum ve davranışlarının karşı tarafa bırakacağı etki daha fazla olabilmektedir.⁸³ Dolayısıyla bireyin söz ve eylemde tutarlı olması, iletişimde inandırıcı olması bakımından önemli bir husustur.⁸⁴

"Emir bi'lma'rûf nehiy ani'l-münker" yapılırken sözel olmayan davranışlar, kişilerarası ilişkilerde çok önemlidir. Sözel olmayan davranışlar, kişilerin, duyguların ve bireyin bir çalışması olarak yorumlanır.⁸⁵ İletişim açısından sözün anlattıkları ile beden dilinin anlattıkları uyum içinde olduğu zamanda güçlü ve sağlıklı bir iletişim kurulmuş olur. Bu ikisi arasında bir uyumsuzluk olduğunda, beden dili daha etkin durumda olur. Çünkü insan duyduklarından çok gördüklerine inanma eğilimindedir.⁸⁶ Dolayısıyla ne kadar etkili söz söylesek de bunun davranışla desteklenmesi karşı tarafı etkilemeyeceği anlamına gelmektedir.

5.2. Çevreye Özgü Faktörleri Göz Önünde Bulundurmak

İletişim ortamının fiziksel nitelikleri, mekânın özellikleri ve kültür iletişim davranışını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Çünkü pek çok iletişimsel davranışımız, içinde yaşadığımız toplumun kültüründen etkilenir.⁸⁷ Bu bakımdan "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesinin de diğer unsurlarla birlikte içeriğinin kültürel kodlara göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda içerik bireyin sosyo-kültürel durumu, gelişimi, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁸ Ayrıca din-kültür etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda ma'rûf kavramından kültürün değil de iyiliğin ortaya konmaya çalışılması bilinmelidir. Çünkü bazı noktalarda din ve iyilik diye kültürün kendisi anlatılmaktadır. Bu nokta de en iyi ayırımın da ma'rûftan kastın her türlü iyilik olmasına dikkat edilmelidir. Dinin özellikle bütün toplumlar için öngördüğü değerler bağlamında bir metot geliştirilmeli ve sadece bu değerler anlatılmalıdır. Ayrıca bir Müslüman'ın tutum ve davranışlarına özen göstermesi gerekir. Çünkü onun insanlarla kurduğu ilişki ve iletişimi, dini ve insani yönden nasıl sonuçlar verdiği dinin anlaşılması açısından önemlidir.⁸⁹

6. İlkenin Uygulama Örneği

İlkenin işlevselliğinin sağlanması için dikkat edilmesi gereken hususları bilmek kadar onları uygulamak da önemlidir. Bu bakımdan yukarıda belirtmiş olduğumuz hususlar çerçevesinde ilkenin nasıl uygulanması gerektiğini, ateist olduğunu dile getiren

⁸³ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 19.

⁸⁴ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 168.

⁸⁵ Erkan vd., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları*, 8-9.

⁸⁶ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 57.

⁸⁷ Kaya, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 22-23.

⁸⁸ Diler, "Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", 987.

⁸⁹ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 19.

bir kişi üzerinden örneklendirmeye çalışalım. Öncelikle o kişiye yaklaşım tarzı “kişilere saygı duymak” prensibi çerçevesinde olmalıdır. Onunla sıcak bir arkadaşlık kurmaktan uzak durmamalı ve ona karşı samimi olunmalıdır. İnançsızlığının onunla insani ilişki kurmasında engel oluşturmaması gerekir. Herhangi bir şeye ihtiyaç hissettiğinde veya herhangi kötü bir durumla karşılaştığında diğer insanlarla kurulan ilişkinin aynısı onunla da kurulmalıdır. O kişiye “empatiyle yaklaşmalı” ve kişinin doğru bir şekilde tanınması için inancının doğru, yanlış, kötü vb. değerlerle şekillenmemesi gerekir. Bu bakımdan her ne olursa olsun ilk etapta onunla kurgulanan ilişki, inancını değiştirme amacı gütmemelidir. Şayet onunla ilişki, onun inancını değiştirme amacı üzerinden inşa edilirse, “Saydam olmak” kuralı çerçevesinde belirlenen, insan kişilik ve karakterini üzerinde inşa edilmesi gereken değerler perdelenmiş olur. Bu noktada en riskli yön, zamanla inancı değişmediği zaman onunla kurulan ilişkinin zayıflama ihtimalinin yüksek olmasıdır. Ancak sadece ona insan olduğu için bir yaklaşım gösterildiği takdirde, bu tavır hiçbir zaman değişmeyecektir. Bununla beraber kişiye yönelik bir gaye güdersek, “Somut konuşmak” ilkesi gereğince; “kişinin net olması, farklı niyet ve maksatlar taşıması gerektiği” şeklindeki kural da ihlal edilmiş olur. Çünkü bu ilke gereğince, inanca yönelik bir değişiklik için ilişki kurgulanırsa, bunun açık bir şekilde kişiye söylenmesi gerekir. Böyle bir amaçla ilişki kurulduğu söylendiği anda da onun bu amaca karşı set çekeceği yüksek bir ihtimaldir. Tabi bu yaklaşımımız ona doğru inancı anlatmama anlamı da taşımamalıdır. Bu noktada onunla ilişki “Ben dili” kuralı çerçevesinde olmalıdır. Bu ilke de amaç karşı tarafın düşüncesini değiştirmekten çok onun bulunduğu duruma göre duygularını içtenlikle dile getirmektir. Mesela “senin ateist olman beni üzüyor” gibi bir söylem oluşturulmalıdır. Şayet kişiye belli bir amaçla yaklaşırsa, duygusal iletişimin sağlanması zorlaşacaktır. Zaten insani değerler bağlamında kurulan ilişki, süreç içerisinde yakınlık ve güven duygusunu doğurursa, fikrinsel yakınlığı da beraberinde getirme ihtimali yüksek olacaktır.

İlke uygulanırken, dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise ma'ruf kavramının, sadece dini tebliğ olarak anlaşılmasıdır. Çünkü böyle bir anlamlandırma kavramının ihtiva ettiği anlamı daraltmaktadır. Öyle ki ma'ruf kavramı yukarıda tanımladığımız üzere “aklın araştırma ve tefekkür ile güzel olarak kabul ettiği her fiil”dir. Kavramın Kur'an-ı Kerimdeki kullanımının da bu çerçevede olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan ma'ruf kavramının hem kelime anlamı hem de Kur'an-ı Kerimdeki kullanımını itibarıyla söylemsel bir durumdan çok eylemsel bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ma'ruf kavramında iyiliğin yapılması gereken kişilerin sadece inananlar olmadığını, tanımdan rahat bir şekilde anlayabilmekteyiz. Dolayısıyla inanan ve inmayan her insan için yapılan güzel olan fiiller, “emir bi'l-maruf” kapsamında değerlendirilebilir.

İlkenin özellikle toplumsal huzur ve birlik-beraberliği sağlamadaki fonksiyonu dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla inancı ne olursa olsun toplumdaki her ferdi kapsayacak şekilde iyi eylemler yapılmalı ve toplumdaki fertler, kötü alan şeylerden de imkânlar ölçüsünde uzak tutulmaya çalışılmalıdır. Öyle ki bu eylemlerin, ilkenin ihtiva ettiği uygulama alanı içerisinde yer alan en temel hedefler olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Sonuç

"Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", İslâm toplumunun oluşmaya başladığı andan itibaren ortaya konan en temel İslâmi prensiplerden biridir. Bu ilke Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların sergilemiş oldukları birçok tutum ve davranışın akıl tarafından kabul edilmesi şeklinde ele alınırken, ilkenin içerisine sosyal, ahlâkî, insanî hususlar gibi, pek çok konu girmektedir. Ancak tarihsel süreçte ortaya çıkan birçok sosyo-siyasi olay, ahlâkî, ameli ve siyasi yönü olan bu ilkenin birçok mezhep ve iktidar tarafından meşruiyet dayanağı olarak kullanılmasına neden olmuştur. İslâm tarihinde ilk defa dini-siyasi bir fırka olan Hâricîler, bütün Müslümanlar'ın benimsediği bu Kur'ânî ilkeyi, kendi sloganlarından biri olarak kullanmıştır. Öte yandan bu ilke, Mu'tezile ile siyasi bir içerik kazanmış ve farklı zamanlarda farklı amaçlar için kullanılmıştır. Muhalefet döneminde ve yönetime karşı başkaldırının bir aracı olarak kullanılırken, iktidar döneminde, siyasi ve ideolojik amaçlarla toplumu düzenlemek, denetlemek, toplumda kontrol mekanizması oluşturmak ve kendi görüşlerini zorla kabul ettirme gibi eylemler için meşruiyet zemini olmuştur. Genel olarak Ehl-i Sünnet âlimleri, fitne ve fesadın yayılması ihtimâline karşı, bu ilkeyi sadece kalple tavır almayı kabul etmiş ve gücün yitirildiği durumda, ilkenin dil ile uygulanmasının daha uygun olduğunu düşünmüş böylelikle ilke pasifize edilmiştir.

İlkenin günümüz dünyasında işlevsellik kazanabilmesi için birçok husus göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle kişilerin psiko-sosyal yapıları göz önünde bulundurulmalı, onların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek nitelikte söylem ve eylemler geliştirilmelidir. Öte yandan ortamının fiziksel nitelikleri, mekânın özellikleri ve kültür, iletişim davranışını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Dolayısıyla "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesinin de diğer unsurlarla birlikte içeriğinin kültürel kodlara göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda din-kültür etkileşimi göz önünde bulundurulmalıdır. Dinin özellikle bütün toplumlar için öngördüğü değerler bağlamında bir metot geliştirilmeli ve sadece bu değerler anlatılmalıdır. Bu değerlerin anlatıldığı kavramların da Kur'ân'ın anlayışına göre uygulamaya yansıtılmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdulkâhîr Bağdâdî. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Matbatu'l-Asriyyetu, 1995.
- Altıkardeş, İsmet. *Din ve Sosyal Bütünleşme*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Ay, Mahmut. *Mu'tezile ve Siyaset*. İstanbul: Endülüis Yayınları, 2017.
- Aydınlı, Osman. *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Behiy, Muhammed. *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*. çev. Ali Turgut. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. *Mu'tezile'nin Altın Çağı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Can, Seyithan. "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)". *İslam ve Yorum III*. ed. Emine Güzel-Serkan Demir. 2/479-794. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Cebeci, Suat. *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Cüceloğlu, Doğan. *İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, ts.
- Çağrıncı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-414. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Dalkıran, Sayın. "Hâricîler'in "El-Emru Bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu Ani'l-Münker" Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2004), 199-223.

- Demircan, Adnan. *Haricîlik Mezhebi'nin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Diler, Ramazan. "Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 980-994. <https://doi.org/10.15869/itobiad.404269>
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ma'rûf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/66. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Elik, Hasan - Çokun, Muhammed. *Tevhid Mesajı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Erman, Uğur. "Molla Gürânî'nin Sünnî İtikadının Hadis Yorumuna Yansıması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2018), 133-147.
- Ethem Ruhi, Fıçlalı. *İbadîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/175-178. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Hamdi Yazır, Elmalılı. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraevyn Yayıncılık, İstanbul, ts.
- Hudgson, Marshall G. S. *İslâm'ın Serüveni*. çev. İzzet Akyol. İstanbul: Yenişafak Yayınları, 1995.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-Nihal*. Muhammed İbrahim Nasır. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- İbn Kuteybe. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Ali Şeyri. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Avâ', 1990.
- İbn Manzûr. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alf b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1707.
- İlhan, Avni. *el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker*". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 89-116.
- İsfahânî Rağîb. *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru's-Sâmîyye, 2009.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osman. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1996.
- Kâdî, Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*. 20 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Amme, ts.
- Kaya, Âlim (ed.). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015.
- Kefevî, Ebû'l-Beka. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş-Muhammed Mısri. Lübnan: Müessesetu'-Risale, 1998.
- Kıymaz, Ramazan. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i An'il-Münker Probleminin Kelam İlmi Açısından Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Mâlâtî, Abdurrahmân. *et-Tenbih ve'r-reddu ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*. thk. Muhammed Zeynep. Kahire: Mektebetu Medbuli, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. Adnan Bülent Baloğlu - Murat Memiş. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'an'il-azîm*. thk. Hatim Salih Dâmin. Bağdat: Mektebetu'r-Rüşd, 2011.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrut: Müessesetu't- Târîhi'l-Arabi, 2002.
- Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdulkâfi. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medâriku't-tenzil*. thk. Yusuf Ali Bedevi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâmi'l, 1998.
- Neşşâr, Ali Samî. *Neşsetu'l-fikri'l-felsefi'l-İslâmî*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1977.
- Özel, Ahmet. *Yönetici Peygamber Hz. Muhammed*. İstanbul: Küre Yayınları 2017.
- Sallabi, Ali Muhammed. *Doğuştan Günümüze Hariciler*. çev. İsa Demirkaynak. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Özarslan, Selim. "İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak". *Diyanet İlmi Dergi* 42/3 (2006), 79-94.

- Erkan, Serdar vd. (ed.). *Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları*. Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Seyyid Kutub. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'ş-Şuruk, 2003.
- Seyyid Şerif Cürcânî. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Mihne Süreci ve İslâmi İlimlere Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Şaşa, Mehmet. "Mu'tezile'de "Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker" İlkesi ve Siyasî Otorite". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 10 (2018), 88-100.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir. 7 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn-i Teymiyye, ts.
- Tirmîzî. *Sünenü't Tirmîzî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Şirketu Matbaatu Mustafa, 1975.
- Toprak, Süleyman. "Münker ve Nekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/14-15. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Tunç, Cihad. "İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1987), 1-12.
- Uludağ, Süleyman. "Hasan-ı Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/305-307. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Üzümcü, Ökkaş - Abay, Ahnet. "Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-münker". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31(2018), 9-48.
- Watt, William Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 1981.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.